

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על תבלין, חמין ו... אסקימוסים

הלשון היא יצור תוסס ועתים אף פויז ולא תמיד היא נוהגת לפי הכללים שקבעו בשבילה המדקדקים. די לה בדמיון-מה או ברמז דק, כדי שתחרוג מן המסגרת המקובלת ושתתחרר מכבלי הנוסחה והחוק הדקדוקיים. אופייה זה של הלשון גרם, כידוע, לתהליך לשוני הנקרא היקש (אנאלוגיה בלעז) ובו קשורה גם תופעה לשונית שאפשר לכנותה "דפּלּוּרְלִיזאַצְיָה", היינו ביטול מספר הרבים. לתהליך הדפּלּוּרְלִיזַצְיָה של מלים עבריות ולועזיות בעברית מוקדש מאמר זה.

דוגמה קלאסית לתופעה זו בעברית יכולה לשמש המלה פּוּרְלִינ (פּוּרְלִינ), רבים מ "פּוּרְלִינ", שמשמשים בה גם ביחיד. החוקרים שכתבו באחרונה על התבלין¹.

1. ראה: נ' ברגרין: עיונים לכסיקליים בלשון חכמים, לשוננו,

י"ז, עמ' 10-11 וכן הערתו בלשוננו, י"ז, עמ' 178.

קבעו רק ששימושה של צורה זו היה גם ביחיד, אבל לא ביררו, מה גרם לביטול הרבים של "תבלין" (= תבלים). והרי הסיבה לדעתי:

עם ריבוי השימוש בסיומת -יין (ליד -ים) ברבים בעברית של המשנה והתלמוד נוצר היקש בין צורת רבים זו לבין צורת היחיד של שמות-עצם לא מועטים — ומהם גם חידושים בעברית המאוחרת — אשר האות השלישית בשורשם היא ן. והם במשקל קָטִיל || קָטִיל, כמו: אָנִין, קָסִין, קָצִין, קָחִין, קָמִין, קָעִין (מין ירק גנה), נָתִין, סָפִין, עָגִין, עָדִין, עָטִין, פָּתִין, קָטִין, קָצִין, — וכן של שמות-עצם המסתיימים בסיומת -יין, כמו: בָּרְעִין, קָזִין (העשב הרך הצץ אחרי הזריעה בשדה), פָּנִין, — וגם של מלים יווניות רבות שהתאזרחו בעברית, כמו טַרְקָקִין, קָגִין, פֶּלְטִין וכיוצא בהן. על יסוד היקש זה איבד התבלין (רבים) את שיווי-המשקל שלו והפך ליחיד, ויש להניח, שפעל כאן לא רק היקש פֶּרְמָא לִי (הידמות הסיומות) אלא גם היקש סִימְנָטִי, היינו שהידמות המלה תבלין למלים בעלות אותה הצורה החיצונית באה גם בגלל הקשר המשמעותי למאכלים וכיוצא בזה, כגון: טחין, חזין, לעיין, ואף המלה חמין (תבשיל חם טמון לשבת) נפלה כקרוב לתהליך הדפּלורליזציה, ורואים בה שם בלשון יחיד, ובפי יהודים ספרדים בארץ שגורה על יסוד צורת-יחיד" זו — צורת-הריבוי חמינים (כפי שהעיר את תשומת-לבי ידידי מר מ' מדן).

ההיקש הגורם לביטול הרבים פועל גם בעברית של

ימינו, עתים בהשפעת הרגלים לשוניים זרים אצל דוברי עברית. אם צורת-הרבים של מלים זרות מזכירה במידת-מה את צורת-היחיד של מלים עבריות או של מלים שאולות, שהשתרשו מזמן בלשון, הרי הן ניתנות לתהליך הדפלורליזציה:

צורת הרבים Eskimos (יחיד — Eskimo) נתקבלה בעברית כיחיד — „אסקימוס“, כי ה־os דומה לסיומת יוונית ביחיד, המצויה בעברית במלים שאולות אחדות, כמו אפוטרופוס, סגוס, פולמוס, אנדרוגינוס ועוד, ואין לשכוח גם שם כעמוס ושמות-עצם על משקל מטוס, מנוס, וכו', אבל לא מן הנמנע הוא, שהשפיעה כאן הצורה הסלאבית ביחיד Eskimos, באמצעות היהודים מארצות סלאביות. ואילו את היחיד המקורי Eskimo ייחדנו בעברית למין גלידה הנמכרת בחנויות או ברחובות. יצוין שהצורה „אסקימוס“ כיחיד מופיעה גם בכתב, למשל, בשער תרגומו של פסח גינזבורג לרומן מאת פטר פרויכן (Peter Freuchen), שיצא לאור בתל-אביב בהוצאת „מצפה“ בשנת תרצ"ג — תרצ"ד, וכן בספרות לילדים. רק בזמן האחרון מנסים להרחיק את ה„אסקימוס“, מבוטל-הרבים (depluralized), ולהחליפו ב„אסקימואי“, „אסקימואים“.

כדין האסקימוס דינן של מלים לועזיות אחרות, כגון סקוונקס (מין פרווה), בלוס (מין ריקוד), מרינוס (גזע כבשים), בָּרְקֶס (בלם במכונית) ועוד, שכולן צורות-רבים במקורן וצורות-יחיד בשימושן בפי דוברי עברית.

גם כשכותבים או אומרים „הטיימס הניו-יורקי מודיע“

או "הדיילי ניוז הלונדוני מוסר" או "איוויסטליה המוסקבאי מפרש" — הרי יש בזה למעשה ביטול-הרבים, כי שלושת השמות הנ"ל של העיתונים הם במספר רבים, אלא שכאן קיים מעין הכשר מן השימוש לגבי שמות העיתונים בארץ. הכשר שאינו מתחשב במין השם ובמספרו. כגון: "הארץ מודיע" או "ידיעות אחרונות כתב" וכו'. יש כאן קיצור במחשבה, הידוע בשם לועזי elisio — הבלעה, היינו: "הארץ כתב" במקום "עחון, הארץ, כתב"¹.

הגורם השני לדפלורליזציה הוא, השימוש של איזו מלה במספר רבים שכיח יותר משימושה ביחיד. דוגמה מאלפת

1. הבלעה מסוג זה גורמת אף היא לדפלורליזציה של שמות-מקומות בעברית, אשר כרגיל הם משמשים בלשון נקבה וביחיד, אף כי מבחינה דקדוקית-פורמלית אחדים מהם הם זכר ורבים, כגון: "מצרים צועדת לקראת מהפכה" או "ואת מחנים ואת מגרשיה" או "רחובות בוחרת את מועצתה" או "קפריסין סוחרת עם ישראל" וכן "בואינוס-אירס היפה" או "בוקרשט הגדולה" (שני השמות האחרונים הם במקורם לשון רבים!). בשימושים אלה נבלעו המלים "ארץ", "עיר" ועוד. במקרא מופיעה, כידוע, הצורה המלאה, "ארץ מצרים" ליד הצורה המקוצרת "מצרים" וחסידי שיטת הסטאטיסטיקה בחקירות הלשון יכולים לקבוע בנקל, איזו צורה שכיחה יותר בחנ"ך. תופעה זו של הבלעה ידועה בלשונות הודו-אירופיות רבות: כך, למשל, השם Campania (שם-חואר ביסודו) איננו אלא הבלעה מ-terra Campania, והמלה terra (ארץ) היא שקבעה את מין השם, שהוא גם ברומית — נקבה, בעוד שבגרמנית, למשל, ה-Land קבע שרוב שמות הארצות הם ממין neutrum, גם ללא התוספת הזאת של Land, כגון das Italien, das Spanien (לאחר התאמתם המורפולוגית של השמות המקוריים Hispania, Italia).

לכך הוא השימוש הנפוץ „מילימים” במקום „מילים” מן היחיד „מיל”. אלא שכאן (בפרט בפי בני היישוב הישן) השפיעה צורת-היחיד הערבית מלפני המנדט „מילים”, שמקורה millième הצרפתית (= אלפית).

תופעה אחרת מסוג זה היא גזירת יחיד לפי צורת רבים — אף זו תופעת ידועה בלשונות הרבה: מפי בני הצעיר שמעתי לפני שנים אחדות צורת היחיד „יון” על יסוד רבים „יונים” (מובן שהילד לא מצא „יון” במסכת סנהדרין ולא במילון בן-יהודה). אותו הפעוט גזר על פי היקש מוטעה: „קומפה אחת” מ„קומפוט” הלועזי (לפתן). בהקישו את הסיומת יוט ל-ות, שהן זהות מבחינה פוֹניטית. חוקרי לשון ילדינו יוכלו בוודאי להביא דוגמאות רבות ממין זה. על דפֿלורליזציה של מלים עבריות בלועזית — במאמר הבא.

---

1. יספרסן (Jespersen) כותב על כך בספרו Language etc. (מהדורה משנת 1947, עמ' 120): „לפעמים מכיר הילד בראשונה את צורת הרבים וממנה הוא יוצר את צורת היחיד, כגון בצרפתית un cheval במקום un cheal וכו'”. בנוגע לתופעה זו של גזירת יחיד מרבים אצל מבוגרים, וביחוד בדיאלקטים, ראה: קר' ונדפלד-ינסן (Sandfeld-Jensen) בספרו Die Sprachwissenschaft בפרק הון בהיקש (פרק י"ח, עמ' 14—18, הוצאת טויבנר, לייפציג—ברלין, 1915).

[מן העברית שבמקורות ראוי להזכיר את „ליסטים” (הנמצא גם בצורה „ליסטין”), שהוא בעיקרו צורת רבים מן „ליסטיס” והוא משמש גם בלשון יחיד, בין שנתחלפה כאן סמ"ך במ"ם סופית ובין שצורת-הריבוי השכיחה יותר קיבלה גם מובן של לשון-יחיד. — מ"מ.]